

Viskolcz Noémi

KIÉ A KÖNYVTÁR?

I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére

Ötvös Péter „Festschrift”-ekbe, ünnepi kötetekbe írt tanulmányait olvasgatva feltűnt nekem a felütésben szereplő személyes hangvétel, az a kedves-ironikus, baráti hangnem, amivel az ünnepelthez fordul. Én ezért – hasonló tónusban – nem szeretném elmulasztani a gratulációt és a köszönetet a szakmai és kevésbé szakmai beszélgetésekért, a szemüveg fölötti figyelmeztető pillantásokért, a közös hallgatásokért egy olyan közleménnyel, mely szorosan kapcsolódik Ötvös Péter kedvelt könyv- és művelődéstörténeti kutatásaihoz.

Dolgozatomban egy olyan példát szeretnék bemutatni a korai újkorból, mely arra mutat rá, hogy a könyvtárak – és rajtuk keresztül a kultúra, a szellemi javak, az azokat megtestesítő (mű)tárgyak – birtoklása mindig is érzékeny pontja volt a hatalomnak. A Habsburgok I. Ferdinánd magyar trónra kerülésével, 1527 óta folyamatosan próbálkoztak az önálló magyar állam jelképeinek megszerzésével, különösen jól példázza ezt a magyar korona ide-oda vándorlása: 1790-ig hol Erdélyben, hol Pozsonyban, hol a Habsburgok prágai vagy bécsi kincstárában bukkan föl.¹ De vajon egy korona vagy egy könyvtár válhat-e az önálló államiság szimbólumává? Mátyás király reprezentatív könyvtárának esetében határozott igennel válaszolhatunk: rögtön Mátyás halálát követően az elsőrendű jogbiztosítékok között szerepel a korona és az országra vonatkozó oklevelek mellett egy 1490-es egyezségben Corvin János és a rendek között.²

Az 1666-os budai utazás

I. Lipót (1640–1705, magyar király 1657-től, német-római császár 1658-tól) már uralkodása elején komoly érdeklődést tanúsított a könyvtár, kincstár és egyéb udvari gyűjtemények iránt, és célul tűzte ki egyrészt birodalma kincseinek egyesítését Bécsben, másrészt a gyűjtemények egyéb forrásokból való grandiózus gyarapítását. Valamikor az 1660-as évek elején szerzett értesülést arról, hogy Budán még feltalálhatók a Corvina maradványai. Talán Apafi Mihály budai látogatása irányította erre figyelmét, az erdélyi fejedelem ugyanis Érsekújvár ostromából visszatérően megállt Budán, és megtekintette „a régi híres dicsőséges ma-

¹ Ezzel kapcsolatban kitűnő tanulmány RADNÓTI Sándor, *Az üvegalmárium. Esettanulmány a magyar korona helyéről*, Beszélő, 2001/11.

² MIKÓ Árpád, *A Corvina-könyvtár története = Uralkodók és Corvinák. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása*, 2002, 123–138, itt 131.

gyar királyok residentiáját”, sőt, Mátyás volt könyvtartó házába is beengedték a törökök.³ Nem kizárható, hogy ekkor szerezte meg a ma az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található Catullus-kódexet.⁴ Lipót terve megvalósításához akkor fogott, amikor a törökkel lezárta a magyarországi háborút – sőt, az 1664-ben elkezdődött béketárgyalásokba illesztette könyves akcióját. Különösen jól dokumentált vállalkozásának súlyát jól jelzi, hogy egy diplomáciai tárgyalássorozat kényes pontja volt: fennmaradtak a vasvári béke okmányát Konstantinápolyba vivő császári követ, Walther Leslie gróf ezzel kapcsolatos levelei illetve az utazásáról szóló félhivatalos beszámoló.⁵ De más forrással is rendelkezünk, ugyanis a kódexek felkutatásával megbízott, enyhén grafomán császári könyvtáros, Peter Lambeck is megörökítette a budai kirándulást naplójában,⁶ majd ennek alapján a császári könyvtár történetét taglaló kommentárjaiba is beillesztette.⁷ Lambeck a 17. század azon nagy formátumú, modern könyvtárosai közé tartozott – bízást említhető egy lapon Gottfried Wilhelm Leibnizcel (wolfenbütteli hercegi könyvtár) és Gabriel Naudéval (Mazarin könyvtára) –, akik az írott kultúra emlékeit a kulturális hagyomány részeként kezdték el számba venni és regisztrálni, és a könyvtárakat e hagyomány legfontosabb őrző- és átörökítő intézményének tekintették.⁸

³ Erről Cserei Mihály történetéből tudunk, vö. CSEREI Mihály, *História = Magyar emlékirók 16–18. század*, kiad. BITSKEY István, Bp., 1982, 479.

⁴ JAKÓ Zsigmond, *Erdély és a Corvina = Uő, Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, 1976, 177.

⁵ *Caesarea Legatio, Quam Mandante Augustissimo Rom. Imperatore Leopoldo I. Ad Portam Ottomanicam suscepit, perfecitque Excellentissimus Dominvs, Dominvs Walterus S.R.I. Comes de Leslie, Dominus Pettovij, & Neostadij ad Mettoviam: Sac. Caes. Majestatis a Consilijis intimis, & Aulae Bellicis, Campi Mareschallus & Confiniorum Slavoniae, et Petriniae Generalis. Aurei Velleris Euqes...*, Viennae Austriae, Typis Matthaei Cosmerovij, Sac. Caes. Majest. Aulae Typographi, Anno Domini 1668.

⁶ Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Codex 8291*, Peter Lambeck, *Iter Budense A. 1666*. A naplót és a kísérő tanulmányt kiadásra készítem elő.

⁷ Petri LAMBECCII HAMBURGENSIS *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Liber Primus*, Vindobonae, Typis Matthaei Cosmerovij, Anno M.DC.LXIX., Tomus II., Caput IX. Az utazást részletesen ismertette Gebhard König Lambeck kommentárjaiban található elbeszélése alapján, ugyanakkor budai naplóját elveszettnek hitte, nem ismerte, vö. Gebhard KÖNIG, *Peter Lambeck (1628–1680). Leben und Werk mit besonderer Berücksichtigung seiner Tätigkeit als Präfekt der Hofbibliothek in den Jahren 1663–1680*, Diss. Wien, 1975, 72–76. Magyar kutatók közül először Gulyás Pál számolt be róla, a későbbiekben pedig Csapodi Csaba, de mindketten csak röviden érintették, vö. GULYÁS Pál, *A könyvtár állapota 1541–1686 = Bibliotheca Corvina: Mátyás király budai könyvtára*, Bp., 1927, 30; CSAPODI Csaba, *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?*, Magyar Könyvszemle. 1961, 399–421. itt 406., a lábjegyzetben a *Commentariorum i. m.*, Vindobonae, 1769-es kiadásának 948. oldalára hivatkozik. Ugyanez CSAPODI Csaba, *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek*, Bp., 1984, 44.

⁸ MONOK István, *A hagyomány megőrzésének egy lehetősége: a bibliothecarius doctus*, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2000/9, 9–16.

Leslie ekkoriban már idős, magas rangú katona és diplomata,⁹ akit a császár tehát a béke ratifikálása mellett azzal is megbízott, hogy tárgyaljon a Corvinákról. Hosszas előkészítés után, 1665 májusában indult útnak a küldöttség, és augusztusban érkezett meg Konstantinápolyba. Leslie csak 1665 novemberében értesíthette először pozitív fejleményekről az uralkodót, azt írta, remény mutatkozik a könyvtár ügyében, és Budára egy könyvekhez értő szakembert kért.¹⁰ A császár ezért november 24-én magához rendelte Lambeck könyvtárost, és utasította a budai utazáshoz szükséges előkészületek megtételére. 1665. december 5-én azt jelentette Leslie, hogy a nagyvezír engedélyezte a könyvtár meglátogatását, sőt, néhány könyv elvitelét is.¹¹ Végül a császár 1666. február 22-én adott parancsot Lambecknek az útra, s két nappal később személyesen látta el ajánlólevelekkel és részletes utasításokkal. Lambeck és társai március 3-án érték el Budát, ahol azonnal találkoztak a török birodalomból már visszatért és ott várakozó Walther Leslievel, aki arról számolt be, hogy a korábbi ígéretek ellenére nem akarják beereszteni őket a könyvtárba.

A következő nap felkeresték a budai vezírt, a pompás fogadáson a megbeszélések hosszúra nyúltak – mindenféle eredmény nélkül. Néhány napos tétlenség következett Lambeck számára (várost nézett és fürdőzött), miközben a császári diplomácia megfeszített erővel dolgozott: a budai vezír március 7-ére engedélyt adott a látogatásra, de a könyvtár bejárata előtt megtiltotta a belépést. A törökök tárgyalási technikája mit sem változott az évtizedek alatt, hazudtak, tagadtak, időt húztak, majd március 10-én váratlanul fordult a kocka: a legnagyobb titokban beengedtek három, számukra jelentéktelen embert, köztük Lambecket. Ők 12-15 fegyveres török által közrefogva Mátyás palotájának az udvarára lovagoltak. Itt a pecsétes zár felnyitása után körülbelül húsz lépcsőfokot mentek lefelé, és egy egyetlen ablakkal ellátott sötét helyiségbe jutottak. Lambeck a földön piszokban és porban heverő könyvek számát 300-400-ra becsülte, nagyobb részüket nyomtatványnak látta. Könyörgésükre mindhárman kiválaszthattak egy-egy kódexet, később ezeket a császár gyűjteményébe ajándékozták, az egyik egy XV. századi negyedréti papírkódex Janus Pannonius verseivel, mely felfedezése óta a Janus Pannonius szövegkiadások etalonja.¹² Amikor visszatértek, Lambeck előadta láto-

⁹ Graf Walter Leslie (1606–1667) – skót származású nemes, II. Ferdinánd szolgálatában kezdte katonaként, a harmincéves háború hadszínterein tűnt fel, állítólag nem kevés szerepe volt Wallenstein meggyilkolásában. 1645-ben már diplomáciai feladatot is teljesített, a pápánál járt követtségben (akitől egy ezüztasztalt kapott ajándékba). 1650-ben tábornok és a Hadi Tanács elnöke, 1665-ben titkos tanácsos. Ugyanebben az évben – nagykövetnek nevezte ki I. Lipót – Konstantinápolyba utazott, hogy a vasvári békét ratifikálják. 1667-ben halt meg utód nélkül.

¹⁰ ÖNB, Handschriftensammlung, Hausakten 1665/9-10, f. 9. r–v. Litera Dni Comitis Leslai ratione reliquiarum Bibliothecae Corvinianae Budensis. Ezeket a kéziratoskat bemutatták Bécsben is az 1983-as török kiállításon, vö. *Österreich und die Osmanen. Ausstellung des österreichischen Staatsarchivs und der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien, 1983, 11. A részletet már Lambeck is közölte: *Commentariorum, i. m.*, II, 941; az ő nyomán: KÖNIG, *i. m.*, 72. (7. jegyzet).

¹¹ ÖNB, Handschriftensammlung, Hausakten 1665/9-10, f. 10.

¹² Teleki Sámuel figyelmét a Janus-kódexre Adam Kollar könyvtáros hívta fel, Teleki Kovásznai Tóth Sándorral együtt készítette elő a kéziratos, mely Utrechtben jelent meg 1784-ben. Vö. CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szöveggyűjtemény*, Bp., 1981 (Humanizmus és reformáció, 10), 8.

gatásukat Leslienek. Március 14-én a nagykövet társaságában indultak vissza Bécsbe, ahol a császár azonnal audienciára rendelte őket, és Lambeck vigasztaló szavai ellenére sem leplezte óriási dühét és csalódottságát.

Lipót akciójának értékelése

R. Várkonyi Ágnes az utóbbi évek kutatásai alapján rámutatott, hogy az abszolutista berendezkedés bevezetése nem a Wesselényi-szervezkedés után történt, hanem már 1663-tól fokozatosan kiszorították a magyar állami intézményeket az ország ügyeiből. Ezt jelképezik a vasvári béke megkötésének körülményei is: a törökökkel váratlanul és titokban egyezett meg a császár, a szentgothárdi győzelmes csata magyar vezéreit teljesen kizárva a tárgyalásokból. A magyarok számára szégyenteljes béke szövegét nem hozták nyilvánosságra, és Paul Hocher főkancellár a béke országgyűlési becikkelyezését sem tartotta kívánatosnak.¹³ Lipót próbálkozásában – mely ennyire szorosan kötődött egy, a magyar nemzetet évtizedekre megbénító politikai döntéshez – nem csupán a művelt, tájékozott, kiváló nevelésben részesült fiatalember gyűjtési szenvedélyét kell látnunk, hanem egy új művelődéspolitikai szándék és a kultúrát mozgató-átszabó politikai-hatalmi törekvése csíráit is. A kódexek kiszabadításával azt az üzenetet küldhette volna a magyar rendek felé, hogy csak ő – illetve egy erős központi hatalom – képes a magyarság kulturális felemelésére. Hogy ezzel egyben a magyar kultúra és művelődés integrációját is megcélozta, efelől semmi kétség. Konkrétan a magyar király politikai irányváltásáról, a magyar rendekkel szembeni kemény fellépéséről és annak legitimációjáról van szó. A magyar korona vándorlása ugyancsak jelzi az ilyen irányú beavatkozást: 1663-ban már Bécsben volt, igaz, Lipót a magyar rendeket csillapítandó, visszaadta 1664 decemberében.¹⁴ Aztán 1683-ban újra Bécsbe rendelte a török veszélyre hivatkozva, sőt, tovább is kellett menekíteni Linzbe, majd Passaubába, de 1683 végére ismét visszazállították Pozsonyba. Lipót uralkodása alatt tett egy harmadik utat is a szent korona minden magyar tiltakozás ellenére: 1703-ban egy, a pozsonyi várat ért villámcsapás szolgáltatott ürügyet Bécsbe vitelére, s csak 1712-ben került újra Pozsonyba.¹⁵ A könyvtáron és a koronán kívül egy különleges ereklyét is megkísérelt megszerezni: tudomására jutott, hogy Raguzában a domonkosok őrzik a Szent Jobbot, István király ereklyeként

¹³ R. VÁRKONYI Ágnes, *A Wesselényi szervezkedés történetéhez: 1664–1671 = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., 2002, 423–459, itt 458–459.

¹⁴ Az átvételi elismervényt 1664. december 10-én Magyarország főméltóságai írták alá Bécsben, a dokumentumot Pálffy Géza szívességéből olvashattam, jelzete: Magyar Országos Levéltár, N 48. Lad. K., No. 1. Nr. 34., f. 84. Ugyanakkor Lipót egy levelében (Bécs, 1666. szeptember 27.) ismét ígéretet tesz a magyar rendeknek, hogy a török veszély elől Bécsbe szállított magyar koronát haladéktalanul visszazállíttatja Pozsonyba, vö. *A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban*, Bp., 1933, 70. Ezek szerint kétséges, hogy a koronát visszakapták volna a rendek 1664 végén.

¹⁵ BENDA Kálmán, FÜGEDI Erik, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 168–169; TÓTH Endre, SZELÉNYI Károly, *A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások*, Bp., 2000, 76–77.

tisztelt jobb kezét. A szerzetesek azonban a nyomatékos császári óhaj ellenére sem adták át a relikviát.¹⁶ Lipót rendkívül tudatos szimbólumhasználatára világít rá egy másik eset is: Szent István örökösének tekintve magát, az ő példája nyomán 1693. augusztus 15-én a bécsi Stephansdomban újra Mária védelmébe ajánlotta Magyarországot.¹⁷

Corvinák Bécsben

Lambeck azzal vigasztalta az uralkodót, hogy van elég Corvina Bécsben a császári könyvtárban. Ezek jó részéről tudjuk, hogy még II. Lajos uralkodása alatt – a budai udvarba bejáratos bécsi humanisták révén – kerültek Bécsbe.¹⁸ De hogy milyen jelentős számú kódexet tartott számon Lambeck, az is alátámasztja, hogy egy külön műben tervezte a Mátyás könyvtárából származó kötetek bemutatását. Erre aztán nem került sor, viszont egy márvány emléktáblán a könyvtár bejárata fölött megörökítette a Hofbibliothek alapítóinak és gyarapítóinak névsorát, köztük Mátyás királyét is:

„De nemcsak a császári utódok gazdagították tovább a könyvtárat, hanem a legboldogabb magyar király, Corvin Mátyás könyveinek nagy része...”¹⁹

A későbbiekben ez a felirat eltűnt – feltehetőleg az új barokk könyvtár felépítésekor –, s aztán hiába keresték magyar tudósok a XX. században, például a Corvina-kutató Gárdonyi Klára, akinek kérdéseire az Osztrák Nemzeti Könyvtár tisztviselői ravasz hamburginak titulálták Lambecket, és a legendák körébe utalták a tábla és a felirat létezését.²⁰ Mindenesetre a Monarchia felbomlását követő, a közös vagyon megosztásáról folyó tárgyalásokban bármily meglepő, de a Lambeck-féle felirat jelentős szerepet kapott: a magyar állam a Corvinákra ennek alapján is igényt tartott.

Hogy milyen kincsek rejtőznek a Hofbibliothekben, arra csak a 18. században kezdtek ráébredni magyar tudósok. Bél Mátyástól Pray Györgyig sokan megcsodálták a szebbnél szebb magyar kéziratokat és kódexeket, sőt, a fontosabb történeti forrásokat publikálták is,²¹ de a szisztematikus felmérésre csak a XIX. század végén kerülhetett sor Csontos János jóvoltából. Ő 1884-től több hónapot töltött Bécs könyv- és levéltáraiban, eredményeit a Magyar Könyvszemlében tette közzé.²² Neki is köszönhető, hogy az 1919–1932 között zajló osztrák-magyar tárgyaláso-

¹⁶ FRAKNÓI Vilmos, *A Szent Jobb*, Századok, 35(1901), 880–904.

¹⁷ SZILÁRDFY Zoltán, *A török háborúk emléke barokk szentképeken = Történelem – kép. Személyek múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Bp., 2000, 358.

¹⁸ FÖLDESI Ferenc, *Budától Bécsig = Uralkodók és Corvinák. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása*, 2002, 91–95.

¹⁹ A felirat szövegét közzétette művében, vö. LAMBECK, *Commentariorum*, i. m., I, 72. és 73. oldal között.

²⁰ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Humanista kódexek nyomában*, Bp., 1978 (Gyorsuló idő), 55.

²¹ Pl. Bél Mátyás Anonymus *Gesta Hungarorum*át 1746-ban.

²² CSONTOSI János, *Könyvbúvárlatok Ausztriában*, Magyar Könyvszemle, 1890, 29–41.

kon a magyar fél igényei *egy részének* érvényt tudott szerezni. A két állam 1932. november 27-én a velencei egyezményben állapodott meg a Magyarországnak visszaadandó könyvtári és múzeumi állományról. Összesen 37 kéziratot, köztük 16 Corvinát vételezett be az Országos Széchényi Könyvtár 1933-ban.²³

Az Országos Széchényi Könyvtár 2000-ben nagyszabású projektet indított *Bibliotheca Corviniana Digitalis* címmel az Európai Unió és az UNESCO támogatásával, melyben virtuálisan kívánja rekonstruálni Mátyás hajdani könyvtárát.²⁴ Számos európai könyvtárat sikerült megnyerni a digitális programnak, például a wolfenbütteli Herzog August Bibliotheket vagy a firenzei Medici-könyvtárat (Bibliotheca Medicea-Laurenziana). Az Osztrák Nemzeti Könyvtár – mely 39 kódexszel²⁵ ma is a legtöbb Corvinával rendelkező intézmény a világon – elutasította az együttműködést.

Mátyás király könyvtárának története egymásra torlódó bonyolult jelentésstruktúrák sokasága – megítélése szorosan összefügg tudományon kívüli megfontolásokkal. A címben feltett kérdés (kié a kultúra és kié a könyvtár?) természetesen költői. Lipót kísérlete, hogy a magyar rendekkel szembeni politikáját a kultúra eszközeivel legitimálja, már akkor sem volt és azóta sem új módszer.

Noémi Viskolcz

WEM GEHÖRT DIE BIBLIOTHEK?

Leopolds I. Versuch die Reste der Bibliotheca Corviniana zu erwerben

Es war zwar weltweit bekannt, dass die berühmte Bibliotheca Corviniana weit verstreut war am Anfang des 16. Jahrhunderts, dennoch ging eine gewisse Anziehungskraft von dem Ofener Hof aus. Deshalb wurde der kaiserliche Gesandte in Konstantinopel, Walter Graf Leslie, beauftragt, 1666 auf seiner Rückreise nach Wien zu versuchen, die Bibliothek zu besichtigen und Codices anzukaufen. Der Kaiser schickte auch seinen Bibliothekar Peter Lambeck als Experten nach Ofen, der mit zwei Begleitern das geheime Gewölbe in der Burg endlich betreten durfte und drei Handschriften mitnehmen konnte. Die in Ofen erworbenen drei Codices lassen sich heute in der Österreichischen Nationalbibliothek nachweisen, darunter auch die Gedichte des Janus Pannonius. Leopold wollte nicht nur die Bücher von Matthias Covinus, sondern auch andere Nationalsymbole, z.B. die ungarische Königskrone (und Krönungsinsignien) und auch die Heilige Rechte des Königs Stephan erwerben. Sein Versuch sollte meiner Meinung nach im Kontext seiner absolutistischen Machtausübung bewertet werden.

²³ MAUER Zsuzsa, *A Velencei kulturegyezmény a könyvtári és múzeumi állományokról: 1932. november 27.*, megjelenés alatt, a szerzőnek köszönöm, hogy beletekinthettem a kéziratba.

²⁴ Lásd: www.corvina.oszk.hu, jelenleg 37 Corvina érhető el digitálisan ezen a honlapon.

²⁵ Arról megoszlanak a vélemények, hogy hány hiteles Corvina maradt az Osztrák Nemzeti Könyvtárban, a Bibliotheca Corviniana Digitalis 39-et tart számon, Csapodi Csabánál azonban ettől eltérő adatok szerepelnek vö. CSAPODI, *Mikor pusztult el, i. m.*, 406–407, (42 darab); Uő., *The Corvinian library. History and stock*, Bp., 1973, 487–489. (37 darab). A hitelesség problematikáját legutóbb Mikó Árpád tárgyalta, vö. MIKÓ, *A Corvina-könyvtár története, i. m.*, 132–134